

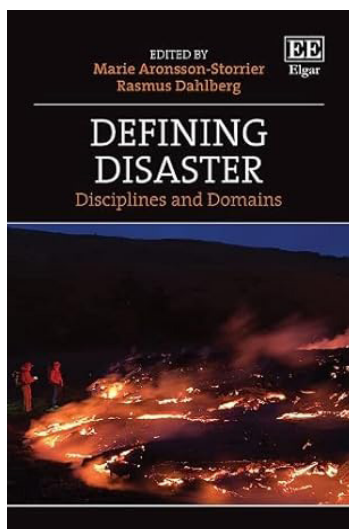

RECENZÍÓ

A katasztrófa meghatározása¹

Marie Aronsson-Storrier – Rasmus Dahlberg (eds.) (2022):
Defining Disaster. Edward Elgar, Cheltenham, 264 oldal

MOLNÁR ANDRÁS²

A katasztrófák egész társadalmat érintő események, emiatt tudományos vizsgálatuk át kell lépjen a tudományági korlátokon. Ebben a szemléletben került kiadásra Edward Elgar gondozásában a Marie Aronsson-Storrier és Rasmus Dahlberg által szerkesztett *Defining Disaster: Disciplines and Domains* (A katasztrófa meghatározása: diszciplínák és vizsgálati területek) című tanulmánykötet.

Természetszerű, hogy egy-egy összetett jelenségről az azt kutató szerzők eltérő módon vélekednek – ezek az eltérések lehetnek nüánszok, de alapvető definíciós kérdések is. Egy komplex kérdéskört más szempontból vizsgálnak az eltérő diszciplínák, mást ragad meg egy jogász, mint egy szociológus. Különösen igaz ez a katasztrófák esetében, hiszen a nemzetközi szakirodalom és diskurzus több párhuzamos elméletet, koncepciót tárgyal (lásd például: katasztrófa-kockázatsökkentés műszaki kérdései, közösségi reziliencia, egyéni reziliencia, társadalmi sérülékenység, társadalmi konstruktivizmus). A katasztrófák kutatásának inter- és multidiszciplináris jellege Teknős László közelmúltban publikált metaanalízisében is megjelenik, a szerző azt kifejezetten diszciplínák közti területként definiálja (Teknős 2023).

A jelen könyvismertetés tárgyát képző, 2022 folyamán megjelent kötet kifejezett célja, hogy a katasztrófákkal foglalkozó különböző tudományágak közötti navigálásban segítse az olvasót, ezzel hozzájárulva az interdiszciplináris vizsgálatok

¹ Marie Aronsson-Storrier – Rasmus Dahlberg (eds.) (2022): *Defining Disaster*. Edward Elgar, Cheltenham.

² Pécsi Tudományegyetem, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola; e-mail: andras_molnar@outlook.hu

RECENZÍÓ

fejlődéséhez. *A katasztrófa meghatározása* hazai szempontból is izgalmas mű: ugyan a Katasztrófavédelmi törvény és a védelmi igazgatás szakirodalmja a hazai szerzők között széles körben elfogadott definícióval szolgál, a könyv kritikus gondolkodásra sarkall, és a bemutatott különböző nézőpontok alapján arra ösztönzi (a katasztrófa-kutató) olvasót, lépjen túl a szakterületek, tudományágak és jogszabályok definíciós keretein, jobban megértve ezzel vizsgálatának összetett mivoltát.

A kötet felépítését tekintve két fő szakaszból áll: az első részében a katasztrófákkal foglalkozó főbb tudományterületek ismertetésére kerül sor, míg a második részben a különböző interdiszciplináris figyelmet élvező vizsgálati területekre mutat be példákat.

A szerkesztők előszavukban kifejtik, a kötet gondolata az éveken át nagy sikerrel megrendezett Észak-Európai Veszélyhelyzet- és Katasztrófa Tudományi Konferencia (North European Emergency and Disaster Studies [NEEDS]) 2017-es eseménye után keletkezett. A NEEDS konferenciák tudományterületekben gazdag, interdiszciplináris események, így számos szekció és plenáris előadás során felvetődtek a tudományterületek közötti definíciós különbségek. A szerkesztők által jegyzett első fejezet ennek megfelelően a katasztrófa fogalmi meghatározásával kapcsolatos tudománytörténeti felütéssel kezd. A jelenség meghatározásának gyökereit Rousseau és Voltaire párbeszédére vezetik vissza, akik az 1755-ös lisszaboni földrengést követően kezdtek filozófiai vitába, de úgy látják, évszázadok múltán a globális pandémia és a mesterséges intelligencia korában a definíciós kérdések még mindig aktuálisak. A szerzők érvelése szerint a katasztrófa jelensége elsősorban könnyen érthetőnek és megfoghatóknak látszik, de a definíciók okkal eltérnek a különböző korszakokban és diszciplínákban, a károk megelőzése, a kockázatok csökkentése pedig tudományágakon átfelölő elméleteket igényel. Ehhez nem elegendő a társadalom- és természettudományok által alkalmazott eszközkészlet különbségeinek tárgyalása, de szükséges mélyebbre vágni, és feltárni a tudományágakban rejlő különbségeket, azonosítani az egyes elméleti kereteket. A humán- és társadalomtudományok részterületei ugyanis fundamentálisan eltérő nézőpontot alkalmaznak (Aronsson-Storrier – Dahlberg).

A szerkesztői bevezető fejezetet egy prolóógus követ, amelyet Tricia Wachtendorf, Észak-Amerika első katasztrófa-kutatási intézménye, a Disaster Research Center igazgatója jegyez. A fejezet fontos tudománytörténeti áttekintést ad a katasztrófa-kutatás múltját és jelenét illetően, bemutatva a katasztrófa-tudomány fejlődését az Egyesült Államokban. Wachtendorf ezzel betekintést ad a katasztrófa definíciói körüli vitákba a korai időszakról egészen napjainkig, amely kortárs diskurzus közép-pontjában a társadalmi szempontok állnak (Wachtendorf).

A kiadvány ezt követően Kristoffer Albris írásán keresztül a (kulturális és szociál-) antropológia területére vezeti az olvasót. A fejezet a társadalmi konstruktivizmus jelentős szerzője, Anthony Oliver-Smith 1996-os összegző munkájából származó definícióval kezdődik, amelyen keresztül Albris három központi elemet ismertet: a ka-

RECENZÍÓ

tasztrófák időbeliségét (időben elhatárolt események, vagy hosszabb folyamatok), a sérülékenység történelmi gyökereit (mint prekondíció), valamint a létfontosságú funkciókban keltett zavart, amely megkülönbözteti a katasztrófát a jelentős balesektől. A szerző levezeti, hogy az antropológia szempontjából a katasztrófák a történelem során kialakult sérülékenységi mintázatok, folyamatok eredményei, amelyben központi szerepe van a sérülékenységnek, valamint a természet és a társadalom kapcsolatának. Az antropológiai művek a tudományterület sajátosságaiból adódóan eltérő módon keretezik a jelenséget, de Oliver-Smith definíciója áll a legközelebb egy közös antropológiai meghatározáshoz. Albris ezt követően több antropológiai eredetű definíciót ismertet, és felhívja a figyelmet Barrios (2017) megállapítására, miszerint az eszközrendszer, amivel a jelenséget vizsgáljuk, meghatározza, hogyan interpretáljuk azt. A katasztrófák pedig eltérő jelentéssel bírnak egyénekenként és társadalmanként, ezért Barrios az egyént, illetve annak nézőpontját állítja a központba. A fejezet természetesen tartalmaz egy, a tudományterület fejlődését bemutató szakaszt, valamint külön foglalkozik a sérülékenységgel és a folyamatok megértésével, valamint az interpretációs kérdésekkel is. Az antropológiai nézőpontot jól illusztrálja Oliver-Smith (2002) vélekedése, miszerint a katasztrófák a természet és a kultúra keresztmetszetében történnek meg, ott csapnak le, azon vonalak mentén alakulnak ki és fejtik ki hatásukat, ahol a világunkat természetre és társadalomra, természetes és épített környezetre osztjuk fel magunkban. Megértésük, definiálásuk emiatt nehéz feladat elé állítja a kutatót (Oliver-Smith 2002).

Az antropológiától merőben eltérő, jogtudományi szempontú kérdéseket tárgyal Marie Aronsson-Storrier fejezete, amely szintén egy idézettel ragadja meg az olvasó figyelmét. Az idézet azonban nem tudományos, hanem politikai: Barack Obama szenátor Katrina-hurrikán után elhangzott szavai, amelyek arra utalnak, hogy a katasztrófák lerántják a leplet mélyebb problémákról. A szerző az idézettel arra kívánja felhívni a figyelmet, hogy ugyan más tudományágak évtizedek óta elvetették a katasztrófák természetes eredetét (és a humán kapacitás, humán sérülékenység oldaláról közelítik a jelenséget) a jogi gyakorlatban mai napig él a természeti katasztrófa kifejezése egyfajta lepelként takarja el a valós gyökérproblémákat. A szerző szerint a katasztrófák körüli jogtudományi diskurzus jelentős mértékben elválik, távol esik a jelenséget vizsgáló többi tudományterülettől, mivel annak alapja a nemzetközi jog és a nemzeti jogszabályi környezetekben található. A fejezet nem gyűjti össze a különböző definíciókat, hanem a Nemzetközi Jogi Bizottság (International Law Commission) állásfoglalásán keresztül ismerteti a katasztrófák definiálásának jogi nehézségeit. Aronsson-Storrier bemutatja, hogy a nemzetközi jogtudományban nem találunk egységes definíciót, a testület állásfoglalásának melléklete például 16 különböző meghatározást ismertet, amelyek forrása nemzetközi szervezetek anyagai és regionális, valamint bilaterális egyezmények. Az ENSZ közgyűlésének felhatalmazásával működő kodifikációs testület állásfoglalása, javaslata a fenti problémát felismerve egy nemzetközi jogban alkalmazható definíciót fogalmaz meg, amelyet

RECENZÍÓ

a nemzeti jogszabályokba építhető törvényjavaslatok egészítenek ki. Az ILC szerint „a katasztrófa olyan károkozó esemény vagy eseménysorozat, amely jelentős számú emberi halálessel, emberi szenvedéssel, tömeges kitelepítéssel vagy nagymértékű anyagi vagy környezeti kárral jár, és ezáltal a társadalom működését súlyosan megzavarja.” (Text of the Draft Articles on the Protection of Persons in the Event of Disasters, 2016: 2) A fejezet ezt követően a definíció különböző elemeinek nemzetközi jogi értelmezését mutatja be. A tanulmány fontos szakasza a katasztrófa-kockázatsökkentési keretrendszert figyelembe véve azzal foglalkozik, hogy a jogi gyakorlatnak milyen szerepe van a katasztrófa-kockázat létrehozásában. Érvelése során felhívja a figyelmet a gazdasági érdekek és az ökológiai rendszer szétválasztásából eredő következményekre, amelyre a Világbank támogatási gyakorlatával hoz példát. A nemzetközi jogtudományból eredeztethető kérdések bemutatását követően a szerző hangsúlyos záró gondolata, hogy a katasztrófa jogi definíciói mély politikai és társadalmi gyökérrel rendelkeznek. A (nemzetközi) jogi gyakorlatban tapasztalható központi szemléletmód, amely a katasztrófákat eseményekként definiálja a folyamatközpontú gondolkodással szemben gátolja a jelenség jobb megértését és a gyökérokok célzott kezelésének lehetőségeit.

A szociális segítés központi helyet foglal el a katasztrófákat átélt egyének és közösségek támogatásában. A Carin Björngren Cuadra által írt fejezet célja elhelyezni a szociális munkát a katasztrófákkal kapcsolatos vizsgálatok és tevékenységek körében. A fejezet tehát nem csak bemutatja a szakterület katasztrófákkal foglalkozó nemzetközi irodalmának jelenlegi állását, de érvel a szociális munka jelentősége mellett, amely kiterjed a katasztrófák minden szakaszára. A diszciplína területén megjelent tanulmányok jelentős része mikroszintű kutatásokat mutat be, és egyéni vagy háztartási szintű segítségnyújtást helyez a középpontba. Jelentős az alapvető szükségleteket érintő támogatási módok ismertetése (élelmiszer, nem-élelmiszer jellegű termékek, információ, mentális egészség, koordináció, családgyógyítás stb.). Kiemeli, az ENSZ katasztrófa-kockázatsökkentési keretrendszere hangsúlyozza a szociális munka jelentőségét a reziliencia építésében, valamint a katasztrófákat követő helyreállítás során. A szerző érvel a katasztrófák társadalmi okainak figyelembevételével mellett (a társadalomban rejlő sérülékenységek, mint meghatározó hajtóerők), és a szakirodalmon keresztül példákat hoz az erre vonatkozó modellekre, felhívva a figyelmet a különböző társadalmi csoportok eltérő kiterjedésére. A katasztrófák szociális munka szempontú definícióját a katasztrófa-kockázatsökkentési keretrendszerből vezeti le, fókuszba helyezve a közösségek működését és a katasztrófák folyamatközpontú megközelítését, valamint az egyéni szükségletek központi kérdését. Munkájában azonban nem csak elméleti, de gyakorlati megfontolásokat is ismertet: bemutat korlátozó tényezőket és említ jó gyakorlatokat is, felhívja a figyelmet arra, hogy a szociális munkások többsége nő, és jelzi ennek gyakorlati jelentőségét – többek között ellentétbe állítva a katasztrófa-válaszadási szervezetek férfi többségével. A szociális munka szempontjából hangsúlyos megállapítás, hogy a

RECENZIO

katasztrófákat nem egyszeri eseményként, hanem az érintettek életútjának szerves részeként kell tekinteni.

A kötet következő fejezete a népegészségügy szemszögéből mutatja be a katasztrófák kérdéskörét. Kevin Blanchard írásában arról beszél, hogy a katasztrófák nem csak közvetlen hatást gyakorolhatnak az azokat átélő, elszenvedő személyekre, de befolyásolhatják a népegészségügyi folyamatokat is. Érvelése szerint a népegészségügy magfunkció a katasztrófa-kockázatcsökkentésben. A meghatározások talaján maradván népegészségügyi katasztrófának tekinti az olyan katasztrófaeseményeket, amelyek jelentős humán egészségkárosodással járnak, valamint az olyan helyzeteket, amelyek kifejezetten a lakosságot ellátó egészségügyi rendszert érintik. Blanchard munkájában a katasztrófa-kockázatcsökkentési keretrendszerre építve mutatja be a népegészségügyi megfontolásokat, és részleteiben ismerteti a különböző katasztrófa-ciklusok népegészségügyi relevanciáját és a szakterületet érintő megfontolásokat. Megállapításait egy konkrét esettanulmánnyal, a 2011-es japán földrengéssel illusztrálja.

A kötetben Sólveig Thorvaldsdóttir munkája mutatja be a műszaki szempontú értelmezést, amely alapvetése az, hogy mérnöki oldalról nincs szükség a katasztrófák külön definiálására, a fókuszban a konkrét műszaki problémák kell, hogy álljanak. Egy földrengésekkel foglalkozó (építő)mérnök számára a nem a katasztrófa definíciója a fontos, a megfelelő tervezéshez az azt összetevő különböző jelenségek (veszély, kockázat, kitettség, sérülékenység) pontos meghatározása szükséges.

Magyarországi szemszögéből nézve egzotikus lehet Jazmin P. Scarlett, Alisa Naismith és Ashleigh Rushton fejezete, amely a vulkanológia területére nyújt betekintést. A munka különösen izgalmas, mivel a hagyományos kvantitatív, fizikai-geológiai aspektusok helyett a vulkanológia humán oldalával foglalkozik. A fejezet ismerteti a vulkánok természeti és humán rendszerekre gyakorolt hatását, gazdasági következményeit, tárgyilagos ismeretet nyújtva a terület alapjairól. A társadalmi konstruktivizmus, a humán antropológiai nézőpont vulkánokkal kapcsolatos alkalmazását követően pedig részleteiben kitér a nemek közötti egyenlőtlenségekre, a nemi kérdések vizsgálati és szakpolitikai jelentőségére. A fejezet középpontjában a feminista megközelítés, mint újszerű vizsgálati keretrendszer áll, amelyben kvalitatív módszertani elemek a meghatározóak, és kifejezetten a lakosság marginalizált és kevésbé látható tagjait helyezi a középpontba. A szerzők által alkalmazott elméleti keretrendszert konkrét esettanulmányokon keresztül ismertetik, amelyekkel amellet érvelnek, hogy a katasztrófák meghatározásához az emberi társadalmak, a természet és társadalom közötti kontextus megértése szükséges.

A kötet második része a vizsgálati területekre fókuszál. A Loïc Le Dé and J. C. Gaillard által jegyzett kilencedik fejezet a közösségeket állítja középpontba, és hasznos erőforrásként szolgálhat azon kutatók és szakdolgozók számára, akik közösségi jellegű vagy egyéni, illetve háztartási szintű vizsgálatokat végeznek. Olivier Rubin munkájában a szárazság, aszály és éhínség áll, jelezve az elmúlt évek aktualitásait,

RECENZÍÓ

kiemelve a kontextuális különbségeket és a helyi sajátosságokat, az érintett társadalmak sérülékenységét. A szerző vélekedése szerint az aszályok vizsgálatában szorosabb együttműködésre van szükség a különböző tudományterületek között. A tizenegyedik fejezetben Nathan Clark a XXI. század egy másik vitatott és aktuális területét ismerteti – az űrkatasztrófák kérdésén keresztül mutatja be a nemzetközi jog, a diplomácia és az etika különleges keresztmetszetét, amely számos dilemmát vet fel. A szuverenitás és a szolidaritás központi szerepet tölt be ezen területen, amelyet jól mutat, hogy a szerző olyan kérdéseket is feszeget, mint az államok együttműködési hajlandósága.

A sarkköri katasztrófák kérdésköre újabb egzotikus területnek bizonyul Natalia Andreassen és Rebecca Pincus tolmácsolásában. A szerzőpáros munkája bevezeti az olvasót a sarkvidéki közösségek természetközelségébe, amely az extrém időjárási körülmények mellett meghatározó tényezője annak, hogy a katasztrófák magnitúdója és mélysége újraértelmezendő a Föld ezen vidékén. A szerzők öt esettanulmányt választottak, amelyek segítenek a definíciók korlátainak lebontásában, valamint bemutatják a helyi kontextusba helyezés és fogalmi átkeretezés szükségességét, fontosságát.

Uta Reichardt és Rasmus Dahlberg a katasztrófák egyik legmeghatározóbb társadalmi lenyomatával, a filmekkel foglalkozik írásában. A katasztrófafilmeket, mint különálló műfajt definiálva lehetőségünk nyílik arra, hogy megvizsgáljuk, miként vélekednek a katasztrófákról a filmek készítői és közönségük. A tudomány- és filmtörténeti áttekintést követően a szerzők bemutatják a katasztrófafilmek topológiáját, valamint a filmekben keresztül értelmezhető különböző kérdéseket, például az etikai és morális dilemmákat, illetve a filmek valóság alapját, a megállapítások valóságra való alkalmazhatóságával kapcsolatos korlátokat.

A humánökológia, az ember és a természet interakciójának jelentőségével foglalkozik Livhuwani Nemaconde fejezete, amelyben a kötet korábbi szerzőinek is tükröt állít, kiemelve, hogy a társadalmi konstruktivizmus és az antropogén megközelítés gyakran figyelmen kívül hagyja a természeti erők és veszélyeztető tényezők jelentőségét. Nemaconde amellet érvel, hogy rendszerszemléletre van szükség, amely integrálja a társadalmi sérülékenységet és a Föld fizikai rendszereit.

A könyvet záró epilógusban Ilan Kelman azzal foglalkozik, mi nem jellemző a katasztrófafákra. Az epilógus összegzi a katasztrófák definícióit illető mindazon kritikát, amelyet a különböző fejezetek szerzői az olvasó elé tártak. Kelman a katasztrófafákkal kapcsolatos fundamentális állításokat igyekszik megcáfolni – például természetes mivoltukat, esemény-jellegüket vagy váratlanságukat. Legfontosabb kritikája talán mégis a kötet célját erősíti: Kelman szerint a katasztrófák kérdése nem tudományterületeket vagy vizsgálati területeket, hanem alapvetően embereket és a társadalmat érinti. Emellett a diszciplínák közötti fogalmi és elméleti különbségek lehetőségét adnak azok kombinálására, a közös gondolkodásra és továbbléésre.

RECENZÍÓ

A *Katasztrófa meghatározása* egy hiánypótló és naprakész ismereteket szolgáltató tanulmánykötet, amely gondolatébresztő és iránymutató megállapításokat tartalmaz, rávilágítva a katasztrófák kutatásának interdiszciplináris voltára. A szerzők számos példát szolgáltatnak arra, hogyan közelítik meg a katasztrófák kérdését a különböző tudományágak művelői, amely mentén kapcsolódási pontok azonosíthatók. A kötet nem csak kutatók számára jelenthet elméleti keretet adó hasznos erőforrást, de az egyes fejezetek gazdag irodalomfeldolgozása és történeti áttekintése stabil forrásnak bizonyulhat alap- vagy mesterszakos szakdolgozók, vagy TDK dolgozatukat író hallgatók számára is. A szerzők gondosan kiválasztott elméleti keretrendszerbe foglalt esettanulmányai pedig felsőoktatási kurzusokba építhetőek, amellyel a hallgatók kritikus gondolkodása és önálló elemzőképessége fejleszthető. Nem utolsó sorban a kötet kiváló kitekintést nyújt az Észak-Európai katasztrófa-kutatási színtér aktuális diskurzusaira, irányadó elméleti kereteire és vizsgálati kérdéseire is.

Irodalom

- Barrios, R. (2017): What Does Catastrophe Reveal for Whom? The Anthropology of Crises and Disasters at the Onset of the Anthropocene. *Annual Review of Anthropology*, 46(1): 151–66. <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-102116-041635>
- Marie Aronsson-Storrier – Rasmus Dahlberg (eds.) (2022): *Defining Disaster*. Edward Elgar, Cheltenham.
- Oliver-Smith, A. (2002): Theorizing Disasters: Nature, Power, and Culture. In: Hoffman, S. M. – Oliver-Smith, A. (eds.): *Catastrophe and Culture: The Anthropology of Disaster* (pp. 23–47). School for Advanced Research Press, 23–47.
- Teknős L. (2023): Bevezetés a katasztrófatudományba, terminológiai háttérének vizsgálata. In: Tőkés L. (szerk.): *A katasztrófatudomány terminológiai vizsgálata, tudományometriai elemzése*. Ludovika Egyetemi Kiadó.
- Text of the Draft Articles on the Protection of Persons in the Event of Disasters (2016)